

XX. Yüzyılda Mısır'da Yayınlanan Muhtasar Tefsir Literatürü ve *el-Müntehab fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm* Adlı Tefsir

Serkan Ünal*

Öz

Kur'ân-ı Kerîm, nüzulünden günümüze değin büyük bir ilgiye mazhar olmuş, İslâm ümmeti onun lafzını korumaya gayret ettiği gibi manasını da doğru bir şekilde anlamak ve muhafaza etmek için büyük bir çaba sarf etmiştir. Bu gayeye matuf olarak tefsir çalışmalarına önem verilmiş, farklı farklı tarzlarda birçok tefsir eseri kaleme alınmıştır. Bu eserlerden bazıları mufassal bir şekilde büyük bir hacme sahipken bazıları da özlü bir şekilde birkaç cilt halinde kaleme alınmıştır. Özellikle XIX ve XX. yüzyıllarda dünyada siyâsî, içtimâî, idârî ve ilmî birçok alanda değişiklikler yaşanmış, söz konusu değişikliklerden İslam dünyasının önemli ilim merkezleri arasında bulunan Mısır da etkilenmiş, Kur'ân'ın topluma kazandırılması ve doğrudan anlaşılmasına yönelik çeşitli tefsir çalışmaları kendisini göstermiştir. Bu bağlamda Mısır'da da çeşitli mufassal tefsirler hazırlandığı gibi birçok muhtasar tefsir de hazırlanmıştır. Bu çalışmada özellikle XX. asırda Mısır'da yayımlanan muhtasar tefsir literatürüne genel olarak ışık tutulmuş, bahusus Mısır Din İşleri Yüksek Komisyonu'nun (el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye) oluşturduğu bir heyet tarafından kaleme alınan *el-Müntehab fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli tefsir çalışmasının dil ve şekil özellikleri, kaynakları ve yöntemi mercek altına alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, muhtasar tefsirler, XX. yüzyıl, Mısır, el-Müntehab tefsiri.

* Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İstanbul/Türkiye, sunal@fsm.edu.tr, orcid.org/0009-0001-3877-4971.

The Concise Tafsir Literature Published in Egypt in the 20th Century and the Exegesis Titled *al-Muntakhab fî Taf̣sîr al-Qur'ân al-Karîm*

Abstract

The Holy Qur'an has been the subject of great interest from its revelation to the present day. The Muslim Ummah has devoted great effort not only in preserving its wording but also in preserving its meaning and correct understanding. To this extent, tafsir studies were given considerable importance and many tafsir works were produced in a variety of different styles. Some of these works are voluminous being written in a detailed manner, while others are concise consisting of only a few volumes. The nineteenth and twentieth centuries saw many changes in the fields of politics, society, administration and science. Egypt, considered one of the most important scientific centers of the Islamic world, had been affected by these changes. Accordingly new tafsir works emerged in order to bring society closer to the Quran and facilitate a more direct understanding of its message. In this context, various elaborate tafsirs works and many abridged tafsir works were produced. This study sheds light on the abridged tafsir literature published in Egypt in the twentieth century, with a particular focus on the linguistic, stylistic features, sources and methodology of the tafsir work titled *al-Muntakhab fî Taf̣sîr al-Qur'ân al-Karîm*; a work that was written by a committee formed by the Egyptian High Commission for Religious Affairs (al-Majlis al-A'lâ li al-Shu'ûni al-Islamiyya).

Keywords: Tafsir, concise tafsirs, 20th century, Egypt, tafsir of al-Muntakhab.

Giriş

Kur'ân-ı Kerim'in tefsirine ve teviline yönelik çabalar Hz. Peygamber (s.a.v) döneminden başlamak üzere günümüze kadar çeşitli formlara bürünerek devam etmiştir. İlk dönemlerde rivâyet formunda olan tefsir verileri genelde Hz. Peygamber'in (s.a.v) bazı âyetleri doğrudan açıklaması ya da sahâbenin bazı âyetler hakkındaki sorularına verdiği cevaplardan müteşekkildi. Dolayısıyla bu dönem tefsirlerinin (açıklamalarının) sonraki dönemlere nispetle daha kısa ve özlü olduğunu söylemek mümkündür. Aynı durumun Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonra sahâbenin yapmış oldukları açıklamalarda da söz konusu olduğu söylenebilir. Zira sahâbe döneminde itikâd ve amel bakımından görüş ayrılıkları pek bulunmamaktaydı.¹ Onlar ilmî müktesebâtlarını bizzat Hz. Peygamber'le olan beraberliklerinden almaktaydılar. Bundan dolayı bir âyet hakkında sahâbe arasında vâki olan ihtilâfların tezat ihtilafı değil; çeşitlilik (tenevvü') ihtilafı olduğu söylenebilir. İmâm eş-Şâtıbî (ö. 790/1388) de bu bağlamda müfessirlerin seleften farklı farklı aktardıkları görüşlerin çoğu incelendiğinde bunların zahiren ihtilâflı olsa bile gerçekte ihtilafı olmadığını, bunların hepsinin aynı manada birleştiklerini söyleyerek bu kabilden ihtilâfların tenevvü' ihtilâfı olduğuna işaret eder.² Tâbi'ın döneminde ve sonrasında bazı görüş ayrılıkları baş göstermiş; çeşitli itikadî ve fikhî mezhepler ortaya çıkmış, Müslümanların beslendikleri ilmî kaynaklar çoğalmaya ve çeşitlilik göstermeye başlamıştır.³ Tefsir birikimi özellikle tâbi'ın kuşağından sonra tebe'-i tâbi'ın asrıyla birlikte tedvin edilmeye başlanmış, ilk başlarda hadis koleksiyonları içerisinde "kitâbu't-tefsîr" başlıklı bölümlerde yine âyetler hakkındaki kısa açıklamaları muhtevî rivâyetlerden müteşekkilen daha sonraları hadisten ayrılarak müstakil bir alan ve literatüre evrilmiştir.⁴ Rivâyetlerin baskın özelliği bu döneme yakın zamanda kaleme alınan eserlerde varlığını korumuş, Fâtiha-Nâs sûreleri ekseninde bütün tefsir yazımının ilk örnekleri de yine rivâyet tabiatını koruyarak âyetlere dair muhtasar açıklama ve yorumlar içermiştir. Mukâtil b. Süleymân'ın (ö. 150/767) tefsiri, Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı bu ilk dönem tefsirlerine misal olarak zikredilebilir. Daha sonra tefsir alanında nispeten muhtasar sayılabilecek eserlerin ardından artık uzun soluklu, mutavvel eserler de kaleme alınmaya başlanmıştır. İbn Mâce (ö. 273/887), Taberî (ö. 310/923), İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) gibi âlimlerle

1 Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, I, Kahire, Mektebetü Vehbe, t.y., s. 73.

2 Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, V, el-Huber, Dâru İbn 'Affân, 1997, s. 210.

3 Zehbî, *a.g.e.*, I, s. 97.

4 Zehbî, *a.g.e.*, I, s. 104, 105.

birlikte rivâyet tefsiri ekolünde Fâtiha'dan Nâs sûresine kadar bütün sûreler için telif edilmiş isnâdlı eserler kendisini göstermeye başlamıştır.⁵

Öte yandan bu akıma paralel olarak dirâyet tefsiri diye anılan ekol içerisinde zikredilebilecek İmâm Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vilâtu'l-Kur'ân*'ı gibi mufassal çalışmalar da tefsir literatürü içerisinde zuhur etmiştir. Fıkhî meseleleri merkeze alan ahkâm âyetleri tefsirleri, dil odaklı lügavî tefsirler, inanç meselelerini detaylı bir şekilde ele alan kelâmî tefsirler, tasavvufî ruh ve neşve ile yazılan işârî tefsirler tefsir edebiyatını keyfiyet ve kemmiyet bakımından besleyen önemli çalışmalar olma niteliğini haizdir. Bütün bu mutavvel çalışmaların yanında tefsir tarihi içerisinde ilim talebelerinin tedrisinde hiyerarşik bir şekilde öncelikli olarak mütâlaa edilmesi, geniş halk kitlelerinin istifade etmesi, rahat erişilebilmesi, bazı detay ve hilâflardan kaçınılması amacıyla birçok özlü tefsir de İslâm kütüphanesinde yerini almıştır. İbn Cüzey (ö. 741/1340) tefsiri, *Celâleyn* tefsiri bu yöntem üzere kaleme alınan tefsirlerin en meşhurları arasında örnek olarak sayılabilir. Milâdî yirminci yüzyıla gelindiğinde özlü, muhtasar tefsirlerin sayılarında bir hayli artış ortaya çıkmış ve bu muhtasar tefsirlerin bir kısmı geniş tefsirlerin ihtisar edilmesi suretiyle vücut bulurken bir kısmı ise evvel emirde doğrudan muhtasar olarak kaleme alınmıştır. Özellikle Mısır'da el-Ezher'in oluşturduğu ilim havzası çeşitli İslâmî ilimlerde telif hareketlerine tanık olduğu gibi tefsir alanında da birçok eserin kaleme alındığına tanıklık etmiştir. Dolayısıyla çalışmamızın odaklandığı boyutlardan birini Mısır'daki muhtasar tefsir çalışmaları teşkil etmektedir. Kuşkusuz bunun arka planında Mısır'ın tarihten gelen ilmî rolü yatmaktadır. Milâdî 970 yılında inşâsına başlanıp 972 yılında açılan el-Ezher câmii,⁶ belirli bir süre âtil kaldıktan sonra Memlûkler döneminde yeniden ilmî canlılığını kazanmıştır.⁷ el-Ezher'in oluşturduğu bu ilmî iklim, geçtiğimiz asırda bazı modern yaklaşımların etkisiyle yapısal ve fikrîsel bazı farklılaşmalara tanık olsa da İslâm dünyasındaki önemli ilmî merkezlerden biri olma hususiyetini kaybetmemiştir. Mısır'ın bu ilmî hareketliliğinin telif hareketlerine de yansıtacağı, birçok alanda çok sayıda eser kaleme alınmasına vesile olacağı gayet doğal bir durumdur. Bu çabalardan doğal olarak tefsir ilmi de nasiplenmiş, bu bağlamda Mısır kütüphaneleri, mufassal tefsir çalışmalarının yanında birçok muhtasar tefsire ev sahipliği yapmıştır. Özellikle Muhammed Abduh'un öncüsü olduğu yaklaşım Mısır'da ulema arasında birçok takipçi

5 Zehebî, *a.g.e.*, I, s. 105.

6 Abdurrahman Zekî, *el-Ezher ve mâ havlehû mine'l-âsâr*, Mısır, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li't-Te'lifî ve'n-Neşr, 1970, s. 23.

7 *Ma'lemetü'l-Menâhici'l-Ezheriyye*, I, Malezya-Kahire, Sakîfetü's-Safâ el-İlmiyye-Meşyehatü'l-Ezherî's-Şerîf, 2023, s. 24.

bulmuş, yine onun zikrettiği gerekçelerle geçtiğimiz asırda muhtasar birçok tefsir kaleme alınmıştır.

Araştırmanın konusu, Mısır'ın mezkûr hususiyetlerine ve aynı zamanda bütün muhtasar tefsirlere genişçe yer ayırmak çalışmanın hacmini açacağından XX. yüzyıl Mısır'ıyla sınırlandırılmıştır. Çalışmada, en fazla üç cilt halinde hazırlanmış tefsirler “muhtasar tefsirler” kategorisinde sayılarak ele alınmıştır. Yine başka eserlerin ihtisâr edilmesi suretiyle hazırlanan tefsirler değil de doğrudan muhtasar olarak telif edilen çalışmalar ve özel olarak da el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye'nin (İslâmî İşler Yüksek Komisyonu'nun) teşkil ettiği bir heyetin hazırladığı *el-Müntehab fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli eser çeşitli yönlerden araştırmaya konu edinilmiştir. Bu çalışma hem geçtiğimiz yüzyılda Mısır'daki muhtasar tefsir çalışmalarına ışık tutarak hem de Türkçe tefsir literatüründe özellikle *el-Müntehab* tefsiri hakkında yapılan bir çalışmanın bulunmayışı sebebiyle *el-Müntehab* tefsirinin özelliklerine dair değerlendirmeler arz ederek literatüre küçük bir katkı sunmayı hedeflemiştir.

Çalışmada nitel araştırma tekniği kullanılmaya gayret edilmiş, özellikle *el-Müntehab* tefsirinin incelenmesinde yorumlayıcı yaklaşımdan istifade edilmiştir. Veri toplama yönünden birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılmış; belgesel tarama yöntemi takip edilmeye çalışılmıştır.

1. Genel Olarak Tefsir Literatüründe Muhtasar Tefsir Çalışmaları

Yirminci yüzyılda Mısır'da hazırlanan muhtasar tefsir çalışmalarının ta'dâdına geçmeden önce “ihtisâr” ve “muhtasar tefsir” kavramlarına kısaca ışık tutmak yerinde olacaktır. İhtisâr kelimesi sözlükte “orta” anlamına gelen *خصر* “hasr” kökünden elde edilmiştir.⁸ Buradan hareketle bir kelâmın ihtisâr edilmesi onun ortasının alınıp detaylarının bırakılması anlamında kullanılmıştır.⁹ *Kâmûs* şerhinde ihtisârın aslında yolun kısaltılması anlamında olduğu, kelâmın ihtisâr edilmesinin mecazen kullanıldığı ifade edilmiştir.¹⁰ İbn Kudâme (ö. ۱۲۲۳/۶۲۰) bir kitabın ihtisâr edilmesinin, kitabın meselelerinin okuyucuya yakınlaştırılması, lafızların azaltılması, veciz bir hale getirilmesi anlamında kullanıldığını dile getirmiştir. Yine ihtisârın bir şeyi azaltmak anlamında olduğunu, bir kitabın ihtisârının bazen meselelerinin azaltılması; bazen de mana korunmak suretiyle lafızlarının azaltılması anlamında kullanıldığını, ihtisârın faydasının ise kitabı

8 Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekâyisi'l-luğa*, II, Dâru'l-Fikr, 1979, s. 188.

9 İbn Fâris, *a.g.e.*, II, s. 189.

10 Muhammed Murtezâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, XI, Kuveyt, el-Meclisu'l-Vatanî, 2001, s. 173.

öğrenmek ve ezberlemek isteyen kişi için yakınlaştırılması ve kolaylaştırılması olduğunu, kelamın ezberlemek için ihtisâr edildiğini; anlaşılması için ise uzatıldığını (tatvîl) ifade etmiştir.¹¹

“Muhtasar tefsir” kavramını ise “Kur’ân-ı Kerîm’in manalarının vecîz ibâre ve az lafızlarla beyânı” şeklinde tanımlamak mümkündür.¹² Muhtasar çalışmaları, başka eserlerin ihtisâr edilmesi neticesinde hazırlanan eserler; bir de başlangıçtan bizâtihi kısa olarak kaleme alınan eserler olmak üzere iki gruba ayrılır.¹³ Bu birinci gruba ilintili olarak bazı ilim adamları muhtasar kelimesini herhangi bir eserin daha önceden yapılmış kısaltmasının kısaltması (telhis) manasında kullanıldığını ifade etmişlerdir.¹⁴ Hangi eserin muhtasar kategorisinde değerlendirileceği elbette göreceli bir durumdur. Genel olarak kısa ibareli tefsirleri bu kategoride zikretmek imkân dahilinde olmakla birlikte İmâm-ı Gazzâlî’nin (ö. 505/1111) bu hususta yapmış olduğu tahdit her ne kadar tartışmaya açık olsa da zihinlerde bir tasavvur oluşturması bakımından kıymetlidir. Nitekim o, her ilmin (kitabının) iktisâr (ihtisâr), iktisâd (orta) ve istikrâ’ (uzun) türünün olduğunu; mesela tefsirde iktisârın (ihtisârın), Kur’ân’ın iki katı hacminde olan çalışmalar olduğunu söyler ve buna Vâhidî’nin (ö. 468/1076) *el-Vecîz* isimli tefsirini örnek olarak verir. İktisâdın ise Kur’ân’ın üç katı hacmindeki tefsirlerden müteşekkil olduğunu ifade eder ve bunu da *el-Vasît* ile misallendirir. Bunun dışındakileri ise istiksâ (bütün detayları zikretmek) olarak niteler.¹⁵ Bununla birlikte bazı araştırmacılar Gazzâlî’nin bu görüşüne katılmamış, bir tefsirin muhtasar olup olmadığına dair kesin hüküm vermenin oldukça zor olduğunu, daha uygun olanın tercihin takribî bir sınırın kabul edilmesi olduğunu söylemişler,¹⁶ bundan dolayı bu konuda ölçütün, *Celâleyn* tefsirinde olduğu gibi bir tefsir hakkında onun muhtasar olduğu konusunda ittifak edilmiş olmasını zikretmişlerdir. Yine muhtasar olduğu konusunda ittifak olan bu eserlere ilave edilebilecek yakın hacimli eserlerin de aynı kategori içerisinde sayılabileceği zikredilmiştir.¹⁷

11 Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî, *el-Muğni*, I, Riyâd, Dâru ‘Âlemi’l-Kütüb, 1997, s. 8.

12 Muhammed b. Râşid b. Muhammed el-Bereke, *et-Tefâsîru’l-Muhtasara İtticâhâtuhâ ve Menâ-hicuhâ*, Riyâd, Câmi’atü’l-Melik Su’ûd, s. 27.

13 Muhammed b. Râşid, *a.g.e.*, s. 27; Kemâl ‘Arafât Nebhân, ‘*Abkariyyetü’l-Te’lîfi’l-‘Arabî ‘Alâkâtu’n-Nusûs ve’l-İttisâlu’l-‘İlmî*, Kuveyt, Vizâratu’l-Evkâf ve’ş-Şu’ûnu’l-İslâmiyye, 2015, s. 210.

14 Kemâl ‘Arafât Nebhân, *a.g.e.*, s. 210.

15 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, I, Cidde, Dâru’l-Minhâc, 2011, s. 149.

16 Muhammed b. Râşid, *a.g.e.*, s. 33.

17 Muhammed b. Râşid, *a.g.e.*, s. 32.

Tefsir tarihi içerisinde bu minvalde birçok muhtasar tefsir kaleme alınmış olsa da özellikle geçtiğimiz yüzyılda muhtasar tefsirlerin sayısında bir artışın varlığından söz etmek mümkündür. Bunun da arkasında, muhtasarların yukarıda işaret edilen, öğrenmeyi ve ezberlemeyi kolaylaştırması gibi fâidelerinin yanında insanların meşguliyetlerinin artması, vakitlerin mufassal tefsirlerin mütâlaası için çok yeterli olmayışı, yine basım-yayın faaliyetlerini kolaylaştıran âletlerin gelişmesi ve yaygınlık kazanması, yirminci yüzyılda insanların vakitlerini önceki döneme göre daha fazla alan iş, yolculuk, sağlık sorunları ve benzeri durum ve sorunların insanların gündemlerinde daha çok yer tutması gibi gerekçelerin olduğu düşünülebilir. Ayrıca bu tarzda kaleme alınan tefsirlerin modern eğitim kurumlarında daha rahat okutulabileceğinin de nispeten bu hususta etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu sosyolojik sebeplerin yanında belki spesifik bir başka bir sebep daha sayılabilir. O da geçtiğimiz asırda Mısır'daki ıslah hareketinin Muhammed Abduh (ö. 1323/1905) gibi bazı temsilcilerinin, mufassal tefsirlerde zikredilen detaylı bilgilerin Müslüman ile Kur'ân'ı yaşaması arasında bir perde teşkil ettiği kanaatleridir. Nitekim Muhammed Abduh, Kur'ân'ın hidâyet yönünü açığa çıkarmaya odaklanmış,¹⁸ lafızların tahlîli, i'râb bilgileri, işaret ettikleri bazı ilmî nükteler gibi detaylı konuları barındıran tefsirlerin tefsir olarak isimlendirilmesini uygun görmemiş, bunları “kuru tefsir” olarak niteleyip bu tarz tefsirlerin Allah Teâlâ'dan ve onun kitabından uzaklaştırdığını söylemiştir.¹⁹ Muhammed Abduh, Kur'ân-ı Kerim'in, bütün yönleriyle tam bir tefsire gereksinim duymadığını, bazı tefsirlerin başka tefsirlerde tam olarak ele alınmayan konuları tam bir şekilde ele aldığını; ancak şu anda bütün âyetlerin değil; aksine bazı âyetlerin tefsirinin yapılmasına ihtiyacın daha çok olduğunu, insan ömrünün belki de tam bir tefsir için yeterli olmayacağı düşüncesindedir.²⁰ Muhammed Abduh'un bu yaklaşımının kendi tefsir çalışmalarına da yansdığı ifade edilebilir. Zira o, İslâmî Hayır Cemiyeti'nin (el-Cem'iyetü'l-Hayriyyetü'l-İslâmiyye) bazı üyeleriyle istişare ederek cemiyetin medreselerindeki hocalara, öğrencilerin otuzuncu cüzden ezberlemiş oldukları sûrelerin manalarını daha iyi anlamaları için bir kaynak olması, amellerinin ve ahlaklarının ıslahına katkısı olması gayesiyle bir eser telif etmeye başlamış ve bu eserini hicrî 1321'de Mağrib'de tamamlamıştır.²¹ Abduh, bu çalışmasında kolay ibareler kullanmış,

18 Muhammed 'Îmâra, *el-A'mâlü'l-Kâmile li'l-İmâmi's-Şeyh Muhammed Abduh*, IV, Beyrut, Dâru's-Şurûk, 1993, s. 7; Fadl Hasen Abbâs, *et-Tefsîr Esâsiyyâtuhu ve İtticâhâtuhu*, Ammân, Mektebetü Dendîs, 2005, s. 462.

19 Muhammed Abduh-Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîrü'l-Menâr; (Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm)*, I, Kahire, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1990, s. 24.

20 'Îmâra, *a.g.e.*, IV, s. 17.

21 Zehebî, *a.g.e.*, II, s. 405.

ihtilaflı görüşlerden ve i'râb vecihlerinin çokça zikredilmesinden kaçınmıştır.²² Bu yönüyle Abduh'un söz konusu yaklaşımının ve mezkûr eserinin, XX. yüzyıl muhtasar tefsirlerine örnek ve temel teşkil ettiği söylenebilir.

2. XX. Yüzyıl Mısır'ında Tefsir Çalışmaları ve Muhtasar Tefsir Literatürü

Öncesindeki bir-iki asır ile birlikte XX. Yüzyıl, farklı sahalarda birçok değişim ve gelişimin kendisini gösterdiği tarihsel bir süreç olma özelliğine sahiptir. Siyasî, sosyal, ilmî ve kültürel birçok alanda yaşanan bu gelişmeler Müslüman toplumları çeşitli arayış ve yönelişlere itmiştir. Meselenin Kur'ân-Tefsir düzleminde ise özellikle Müslümanların içinde buldukları durumun Kur'ân'dan hakkıyla istifade etmemeleri ve yeniden Kur'ân'a dönmelerinin gerekliliği düşüncesi, yine bu dönemlerde sıçrama yapan bilimsel gelişmeler karşısında Kur'ân ile bilimsel bilginin çatışmayacağı aksiyomunun oluşturduğu ilmî refleks, buna paralel olarak rasyonel eğilimlerin belirmesi ve bütün bunların karşısında ise geleneksel yaklaşımın korunmasına yönelik hassasiyet gösteren tepki ve tavırlar tefsir literatürünü zenginleştirecek bir zemin hazırlamıştır. Bu dönemde hem geleneksel akımın takipçileri hem de Muhammed Abduh'un XIX. asırda açmış olduğu rasyonalist, modernist bir yönüyle de pragmatist paradigmanın takipçileri birçok tefsir eseri kaleme almışlardır. Muhammed Reşid Rızâ'nın (ö.1354/1935) *Tefsîrû'l-Menâr*'ı, Ahmed Mustafa el-Merâğî'nin (ö.1371/1952) *Tefsîrû'l-Merâğî*'si, bilimsel tefsir alanında Tantâvî Cevherî'nin (ö.1359/1940) *el-Cevâhir*'i ve Seyyid Mütevellî eş-Şa'râvî'nin (ö.1419/1998) tefsir derslerinden hazırlanan tefsiri ve daha birçok mufassal ve muhtasar tefsir çalışması telif edilmiştir. Bu dönemde kaleme alınıp basılan muhtasar tefsirlerden tespit edip ulaşabildiklerimiz şunlardır:

1. *el-Mushafu'l-Müfesser*, Muhammed Ferîd Vecdî (ö. 1373/1954).
2. *et-Tefsîrû'l-Vâdih*, Muhammed Mahmûd Hicâzî (ö.1392/1972).
3. *Teysîru'l-Kur'âni'l-Kerîm li'l-Kırâ'e ve'l-Fehmi'l-Müstakîm* isimli tefsir ile *el-Mushafu'l-Müyesser*, Abdülcelîl Îsâ (ö.1401/1981).
4. *Safvetü'l-Beyân li Me'âni'l-Kur'ân ve Kelimâtu'l-Kur'ân*, Haseneyn Muhammed Mahlûf (ö.1410/1990).
5. *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Şevkî Dayf (ö.1426/2005).
6. *Tefsîrun min Nesemâti'l-Kur'ân*, Gassân Hamdûn.
7. *el-Müntehab fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne.

22 Zehebi, a.g.e., II, s. 405.

Çalışmanın kronolojik olarak XX. yüzyıla ve Mısır ile sınırlandırılmasından dolayı daha öncesinde ve daha sonrasında hazırlanan eserlerle Mısır'dan başka bir yerde yayımlanan eserlere yer verilmemiş, yukarıdaki liste ile yetinilmiştir.

2.1. *el-Mushafu'l-Müfesser, Muhammed Ferîd Vecdî*

Eserin müellifi Muhammed Ferîd Vecdî, 1878 yılında Mısır'ın İskenderiye şehrinde dünyaya gelmiş, 1905 yılında Kahire'ye yerleşmiştir. Burada birçok yazı kaleme alarak ilmî ve fikrî sahada adını duyurmuştur. Özellikle Cemâleddin Efgânî (ö.1314/1897) ve Muhammed Abduh'tan etkilenen, din ile modern bilimin arasını bulmaya gayret eden Ferîd Vecdî arkasından birçok eser bırakarak 1954 yılında Kahire'de vefat etmiştir.²³

Mısırlı ilim ve fikir adamı Muhammed Ferîd Vecdî'nin hazırladığı *el-Mushafu'l-Müfesser* isimli eser, müfessirlerin icmâ'ının bulunduğu kavillere dayanmayı hedeflemiş, sade bir üslupla hazırlanmış muhtasar bir tefsirdir.²⁴ Eserin mukaddimesinde müellif eseri telif ediş sebebine değinmiş; 1323 hicrî yılında Kur'ân-ı Kerîm'i tedebbür üzere okumaya niyetlendiği, bunun için de kendisini amacına kısa yoldan ulaştıracak çalışmalara ihtiyaç duyduğunu, kendisi gibi bir çok ilim dalı ile ilgilenen kimselerin mutavvel tefsirleri okumaya vakitlerinin bulunmadığını, muhtasar çalışmaların daha ziyade tefsir alanındaki bazı ilmî meselelerin çözümüne yönelik olduğunu ifade etmiş, kendisinin muradının ise Arapça lafızları hakkında açıklayan, manayı detaylı ilmî meselelerden uzak bir şekilde ve âyetin manası bütün yönlerden açığa çıksın diye sebab-i nüzzelleri de zikrederek sunan bir tefsir ortaya koymak istediğini ifade etmiştir.²⁵ Başlangıçta Mushaf'ın kenarında kendisi için Kur'ân-ı Kerîm okumalarında başvuru kaynağı olması amacıyla âyetler ve kelimelerle ilgili açıklamalar yazmaya başlamış, akabinde çalışmasının faydasının daha umumî olması için basılmasına karar vermiştir.²⁶ Müellif tefsirini kendi ifadesiyle “müfessir imamları ve Ehl-i sünnet'in kutupları” katında ittifak edilen görüşlerden istifade ederek hazırladığını ve onların yolundan kıl kadar sapmadığını vurgulamış, şayet kendisine ait bir görüşü ya da Ehl-i sünnet'in dışında bir kimsenin görüşünü zikretmişse bunu

23 Yusuf Şevki Yavuz, “Ferîd Vecdî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*; <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Ferid-Vecdi> (Erişim Tarihi: 14.03.2025).

24 Yusuf Şevki Yavuz, *a.y.*

25 Muhammed Ferîd Vecdî, *el-Mushafu'l-Müfesser*, y.y., Matba'atu'l-'Ulûm, 1948, mukaddime, 1. (Eserde mukaddime kısmı numaralandırılmadığından mukaddimenin numaralandırılması tarafımızdan bu şekilde yapılmıştır.)

26 Vecdî, *a.g.e.*, Mukaddime, 1.

açıklayıp görüşün sahibini belirttiğini söylemiştir.²⁷ Bir cilt halinde 827 sayfadan müteşekkil olan eser ilk olarak 1907 senesinde basılmıştır.²⁸

2.2. et-Tefsîrû'l-Vâdîh, Muhammed Mahmûd Hicâzî

Muhammed Mahmud Hicâzî 1914 yılında Mısır'ın Şarkkiye eyaletinde doğmuştur. İlk tahsilini Zakazik, Dusûk ve Tanta şehirlerinde yapmış, daha sonra Kahire'ye gitmiştir. Burada Arap dili ve edebiyatı fakültesinde öğrenim göyerek âlimiyye derecesini elde etmiştir.²⁹ Mısır'da birçok müessesede hocalık yapan Muhammed Mahmud Hicâzî Suudi Arabistan ve Sudan'da da tedris ile meşgul olmuştur. 1972 yılında Sudan'ın Hartum kentinde vefat eden Hicâzî, Mısır'ın Şarkkiye eyaletine bağlı Zakazik şehrinde defnedilmiştir.³⁰

et-Tefsîrû'l-Vâdîh isimli tefsiri kaleme alan Muhammed Mahmûd Hicâzî, eserinin mukaddimesinde eski ve yeni birçok âlimin Kur'ân-ı Kerîm'deki manaların ve sırların açığa çıkarılmasına giriştiğini, her birinin farklı farklı yöntemlere göre eserlerini kaleme aldıklarını, ancak bu önemli şahsiyetlerin eserlerinde kelâmı çok uzattıklarını; o derece ki eserleri birer ansiklopediye dönüştüğüne dikkat çekmiştir. Onların bu eserlerinden dil, edebiyat, hükümler ve ilmî terimlere vukûfiyeti olmayan kimseler dışındakilerin anlayamayacaklarını ifade etmiştir. Bu çağda ise yeni ve farklı bir durum olarak eğitimin yayıldığı ve öğrencilerin sayılarının arttığına, eğitimlerinin dallanıp budaklandığına dikkat çekmiştir.³¹ İnsanların tefsirde asıl maksatla ilgili olmayan konularla sözün uzatılmasına pek tahammüllerinin kalmadığını ifade etmiş, kendisinin de bu tefsiri kolay, açık bir dille çok derin ve çok boyutlu olmayacak şekilde, ilmî terimlerden uzak, halk için icmâlî manaların çağın dili ile, gereksiz uzatmalardan ve İsrâîliyyât'tan arındırılmış olarak, görüşlerde mutedil, her eskiyi yıkmayan, her yeniyi baş tacı etmeyen bir üslupla kaleme alındığını ifade etmiştir.³² Eser ilk olarak 1951 yılında parça parça basılmaya başlanmış, 1955'te tamamlanmıştır. 12'den fazla baskısı yapılan bu tefsir çalışmasının 3 cilt halinde birçok baskısı yapılmıştır.³³

27 Vecdî, *a.g.e.*, Mukaddime, 2.

28 Mehmet Soysaldı, "Muhammed Ferid Vecdî, Tefsiri ve Tefsirdeki Metodu", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 4, 1999, s. 8.

29 Menî' Abdulhalîm Mahmûd, *Menâhicü'l-Müfessîrîn*, Kahire-Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî-Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 2000, s. 377.

30 Halîl Mahmûd el-Yemânî vd., *et-Tefsîrû'l-Vâdîh li'd-Doktor Muhammed Mahmûd Hicâzî Tabâ'âtuḥ-Masâdiruḥ-Melâmiḥuḥ-Tasnîfuḥ-ed-Dirâsât Havleh*, Mersadu't-Tefsîr li'd-Dirâsâtü'l-Kur'âniyye, t.y., s. 34.

31 Muhammed Mahmûd Hicâzî, *et-Tefsîrû'l-Vâdîh*, I, Beyrut, Dâru'l-Cil, 1413, s. 5.

32 Hicâzî, *a.g.e.*, I, s. 6.

33 Yemânî vd., *a.g.e.*, s. 5.

2.3. Teysîru'l-Kur'âni'l-Kerîm li'l-Kırâ'e ve'l-Fehmi'l-Müstakîm İsimli Tefsir ile el-Mushafu'l-Müeyesser, Abdülcelîl İsâ

Geçtiğimiz asrın önemli ilim adamlarından Abdülcelîl İsâ 1888 yılında Mısır'ın Kefru's-Şeyh kentinde dünyaya gelmiştir.³⁴ el-Ezher'de İslâmî ilimler tahsilini tamamladıktan sonra Mısır'ın çeşitli şehirlerindeki ilmî müesseselerde hocalık ve idarecilik yapmıştır.³⁵ Birçok eser kaleme alan Abdülcelîl İsâ, 1981 yılında vefat etmiştir.³⁶

Abdülcelîl İsâ'nın muhtasar tefsirler kategorisinde zikredilebilecek iki çalışması bulunmaktadır. Bunlardan biri *Teysîru'l-Kur'âni'l-Kerîm li'l-Kırâ'e ve'l-Fehmi'l-Müstakîm* isimli eseridir. Müellif bu eserini üç cilt halinde kaleme almış, tefsirinde Kur'ân âyetlerini Resm-i Osmanî ile aktardıktan sonra günümüz okuyucusunun Mushafı daha rahat okuyabilmesi için³⁷ Resm-i Osmânî'de okunmasını zor olarak telakki ettiği bazı kelimeleri günümüz imlasıyla daha açık bir şekilde dipnotta yazımını göstermiştir. O bu konuda aynı anda iki önemli fayda elde etmeyi amaçlamıştır. Birincisi Resm-i Osmânî'yi değiştirmeden muhafaza ederek aktarmak. İkincisi ise dipnotta bazı kelimelerin günümüz imlâsı ile yazımını göstererek okuyucuya okuma kolaylığı sağlamak.³⁸ Abdülcelîl İsâ, Kur'ân kelimelerinden bazılarının anlamlarını icmâlen zikrettikten sonra âyetlerle ilgili birtakım izahlarda bulunmuştur. Kendi ifadesiyle elden geldiğince mezhebî farklılıklara girmemeye çalışmıştır.³⁹ Eserin ilk baskısı 1958'de yapılmış, daha sonra birçok defa yeniden basılmıştır.⁴⁰

Müellifin bir diğer tefsiri ise *el-Mushafu'l-Müeyesser* isimli çalışmasıdır. Müellif bu eserde Mushaf sayfasının yanında kısa bir şekilde bazı Kur'ân kelimelerinin manalarını ve âyet-i kerîmedeki maksadı açıklamış, yine diğer eserinde olduğu gibi Resm-i Osmânî ile yazılan ve okuyucuya zor gelebilecek bazı

34 Üsâme el-Ezherî, *Cemheretü a'lâmi'l-Ezheri 'ş-şerîfi'l-karni'r-râbi'a 'aşer ve'l-hâmise 'aşer el-hicriyyeyn*, VII, İskenderiye, Mektebetü'l-İskenderiyye, 2019, s. 66.

35 Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf, *Tetimmetü'l-a'lâm li'z-Zirikli*, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2002, s. 268.

36 Ezherî, *Cemhere*, VII, s. 67.

37 Abdülcelîl İsâ, *Teysîru'l-Kur'âni'l-Kerîm li'l-Kırâ'e ve'l-Fehmi'l-Mustakîm*, Kahire, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 2008, I, ١٠٠. (Tefsirin giriş kısmındaki numaralandırma Arap harfleri ile yapıldığı için numaralar burada da aynı şekilde gösterilmiştir.)

38 Abdülcelîl İsâ, *a.g.e.*, I, ١٠٠.

39 Abdülcelîl İsâ, *a.g.e.*, I, ١٠٠.

40 Yemânî vd., *Teysîru'l-Kur'âni'l-Kerîm li'l-Kırâ'e ve'l-Fehmi'l-Mustakîm li Abdülcelîl İsâ Tabâ'âtuh-Masâdiruh-Melâmihuh-Tasnîfuh-ed-Dirâsât Havleh*, Mersadu't-Tefsir li'd-Dirâsâtü'l-Kur'âniyye, 2024, s. 8.

kelimelerin okunuşlarını kolaylaştırmak için günümüz imlâsı ile yazılımlarına da yer ayırmıştır. Eser Mushafı birlikte bir cilt olarak birçok defa basılmıştır.⁴¹

2.4. Safvetü'l-Beyân li Me'âni'l-Kur'ân ve Kelimâtu'l-Kur'ân, Hasaneyn Muhammed Mahlûf

Hasaneyn Muhammed Mahlûf 1890 yılında Kahire'de dünyaya gelmiştir. 11 yaşında el-Ezher'e kaydolmuş Mahlûf, babası Muhammed Hasaneyn el-'Adevî (ö. 1355/1936) ve Abdullah Dirâz (ö. 1377/1958) gibi âlimlerden dersler almıştır. el-Ezher'deki eğitimini tamamladıktan sonra 1914 yılında âlimiyye diplomasını almıştır.⁴² İskenderiye şer'î mahkemesi başkanlığı, adalet bakanlığı şer'î mahkemeler müfettişliği başkanlığı, Kınâ, Deyrût, Feşn, Kahire ve Tanta şer'î mahkemelerinde kadılık vazifelerini icra etmiştir.⁴³ 1945-1950 ve 1952-1954 yılları arasında da Mısır müftülüğü yapan Hasaneyn Muhammed Mahlûf, hayatı boyunca birçok eser telif etmiş ve 16 Nisan 1990 yılında vefat etmiştir.⁴⁴

Hasaneyn Muhammed Mahlûf, tefsir alanında telif ettiği en önemli eseri *Safvetü'l-Beyân li Me'âni'l-Kur'ân* isimli çalışmasında dirâyet ve rivâyet metotlarını aksettirmeye çalışmış, öte yandan Kur'ân ilimlerine dair konulara da temas etmiştir.⁴⁵ Mahlûf, tefsirinin telif sebebiyle ilgili olarak birçok ilim talebesinin kendisinden Kur'ân-ı Kerîm için ibaresi açık, özellikle açıklanması gereken âyet ve kelimelerin izahıyla sınırlı, mutavvel eserlere ve anlaşılması zor derecede kısa olan muhtasar eserlere ihtiyaç bırakmayacak bir tefsir hazırlamasını istediklerini, kendisinin de bu konuda istihare yaparak Kur'ân-ı Kerîm kelimelerini yeterli bir şekilde izah etmeye başladığını ifade eder.⁴⁶ Müellif eserin mukaddimesinde Kur'ân-ı Kerîm'in ehemmiyeti, bazı özellikleri, üzerinde tedebbür edilmesinin önemi, okunmasının faziletine dair bazı açıklamalarda bulunmuştur. 877 sayfadan müteşekkil çalışmanın birçok baskısı yapılmıştır. Müellif çalışmasında lafızların lügat yönüne önem vermiş, İsrâiliyât ve şâz görüşlerden uzak durmuş, eserin hacminin el verdiği ölçüde

41 Yemânî vd., *el-Mushafu'l-Müeyyesser li Abdilcelîl İsâ Tabâ'âtuH-Masâdiruh-Melâmihuh-Tasnî-fuh*, Mersadu't-Tefsîr li'd-Dirâsâtü'l-Kur'âniyye, t.y., s. 5.

42 Mâcîde Mahlûf, "Mahlûf, Hasaneyn Muhammed", *TDV İslâm Ansiklopedisi*; <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahluf-hasaneyn-muhammed> (Erişim Tarihi: 14.03.2025).

43 Mahmut Yurdakul, "Hasaneyn Mahlûf'un Tefsir Yöntemi (Safvetü'l-Beyân Örneği)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2021, s. 7.

44 Mâcîde Mahlûf, *a.y.*

45 Yurdakul, *a.g.e.*, s. 19.

46 Hasaneyn Muhammed Mahlûf, *Safvetü'l-Beyân li Me'âni'l-Kur'ân*, Birleşik Arap Emirlikleri, Lecnetü'l-İhtifâlât bi Makdemi'l-Karni'l-Hâmis 'Aşera el-Hicrî, 1981, s. ç.

nâsîh-mensûh, Mekki-Medenî, esbâb-ı nüzûl gibi konulara ve fennî ilimlere yer vermiştir.⁴⁷

Hasaneyn Mahlûf'un muhtasar bir tefsir olarak zikredilebilecek bir diğer çalışması da *Kelimâtu'l-Kur'ân Tefsîr ve Beyân* isimli eseridir. Müellif eserinin mukaddimesinde bu çalışmasının, Kur'ân kelimelerinden tefsir edilip açıklanmasına ihtiyaç duyulanlar için bir tefsir olduğunu söylemiş, bu kelimelerin manalarının ve buldukları âyetlerin anlaşılmasına yardımcı olan bir çalışma olduğunu belirtmiştir. Kelimeleri âyetlerin sûrelerdeki tertibine göre sıraladığını, sağ tarafında âyet numarası, sol tarafında tefsir bulunacak şekilde ve kısa bir üslup, kolay ve anlaşılır bir dille hazırladığını zikretmiştir.⁴⁸ Eserin birçok baskısı yapılmıştır.

2.5. el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm, Şevkî Dayf

XX. yüzyılda kaleme alınan bir diğer muhtasar tefsir de önemli dil bilginlerinden Şevkî Dayf'a ait olan *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli çalışmadır. Eserin müellifi 1910 yılında Dimyat'ın bir köyünde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini orada almış, Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiştir. 1935 yılında Kahire Üniversitesi'nde lisans eğitimini tamamlayan Şevkî Dayf, Mecma'u'l-Luğati'l-'Arabîyye başkanlığı başta olmak üzere birçok görev yürütmüştür. Şevkî Dayf 2005 yılında Kahire'de vefat etmiştir.⁴⁹ Çalışmalarını özellikle Câhiliye döneminden günümüze kadar Arap Edebiyatı Tarihi, edebiyat incelemeleri ve edebiyat eleştirileri etrafında yoğunlaştıran⁵⁰ Dayf, geride birçok kıymetli eser bırakmıştır. Bunlardan biri de tefsir alanındaki *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli eseridir.

Müellif tefsirinin mukaddimesinde eserinin telif sebebine ve yöntemine dair bazı bilgiler paylaşmıştır. Buna göre Kahire Üniversitesi'nde kırk yıldan fazla süredir öğrencilere tefsir dersleri verdiğini, yıllarca tefsire, tefsir akımlarına dair literatürü tanıttığını ve neticede Allah'ın rızasını kazanmak için işleyeceği bir amel gerçekleştirmeyi temenni ettiğini söyler. Önce Rahmân sûresi ve kısa sûrelere dair eser yazdığını, yine başka kitaplar da kaleme aldıktan sonra Allah Teâlâ'nın kendisine olan nimetini Kur'ân-ı Kerîm'e kısa bir tefsir yazmaya

47 Yurdakul, *a.g.e.*, s. 19.

48 Hasaneyn Muhammed Mahlûf, *Kelimâtu'l-Kur'ân*, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1997, s. 5.

49 Sedat Şensoy, “Şevkî Dayf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*; <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Sevki-Dayf> (Erişim Tarihi: 19.03.2025); https://www.arabicacademy.gov.eg/ar/members/شوقي_ضيف/عضو (Erişim Tarihi: 19.03.2025).

50 İslam Batur, “Şevki Dayf ve Arap Dilindeki Yeri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2017, s. 10.

muvaffak kılarak tamamlaması için sürekli dua ettiğini ifade eder. Şevkî Dayf daha sonra Allah Teâlâ'nın fazlının kendisini kuşattığını ve bu şerefli işe yönlendirdiğini dile getirir ve neticede Allah'a tevekkül ederek bu işe giriştiğini, prensip olarak da âyetlerin tefsirlerinin kolay ve açık bir dille, icmâlen ihtiyaç kadar açıklamanın yapılmasına riayet ettiğini söyler. Tefsir kaynaklarını da zikreden Şevkî Dayf, Taberî, Zemaşerî (ö. 538/1144), Râzî (ö. 606/1210), Kurtubî (ö. 671/1273), Beydâvî (ö. 685/1286), İbn Kesîr (ö. 774/1373), İsmâîl Hakkî (ö. 1137/1725), Muhammed Abduh ve Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr (ö. 1393/1973) tefsirlerinden yararlandığını; ancak tefsirin kısa olmasını hedeflediği için müfessirlerin görüşlerine nadiren yer verdiğini, nahiv ve belâgat meselelerine değinmediğini, sebab-i nüzul ve kırâatlara dair de bilgi paylaşmadığını söyler. Zira bu konular için zaten mutavvel kitaplar bulunmaktadır. İsrâîliyyât, Şi'a ve tasavvufun aşırı takipçilerinin de açıklamalarına yer vermediğini belirtir. Her sûrenin başında sûrenin önemli konularını zikretmiştir.⁵¹ Eser bir cilt halinde 1051 sayfadan müteşekkil olarak 1995 yılında basılmıştır.

2.6. Tefsîrun min Nesemâti'l-Kur'ân, Gassân Hamdûn

Gassân Abdüsselâm Hamdûn 1943 yılında Suriye'nin Hama kentinde dünyaya gelmiştir. 1968 yılında Dimeşk Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nden mezun olmuş, 1996 yılında Kur'ân-ı Kerîm ve İslâmî İlimler Fakültesi'nde doktora yapmıştır. Ardından birçok üniversitede hocalık görevini icra etmiştir.⁵² Halen hayatta olan Gassan Hamdûn'un tefsir, Arap edebiyatı, ahlak gibi alanlarda birçok eseri bulunmaktadır.

Müellif Tefsîr min Nesemâti'l-Kur'ân isimli eserinin telifini 1976 yılında tamamlamıştır. Tefsirini, kadîm ve muâsır İslâm âlimleri nezdinde muteber tefsirlere dayanarak hazırladığını ifade eder.⁵³ Bir cilt halinde Mushaf sayfalarının yanında basılan eser Celâleyn tefsiri, Kurtubî, Âlûsî, Neseî, İbn Kesîr, Hasaneyn Mahlûf, Seyyid Kutub (ö. 1386/1966) gibi birçok âlimin tefsirlerinden istifade edilerek hazırlanmıştır. 705 sayfadan oluşan eserin 1986 yılındaki baskısında Suriye Fetva İdaresi ve Enformasyon Bakanlığı (Vizâratu'l-İ'lâm) ile el-Ezher İslâmî Araştırmalar Komisyonu'nun onayı bulunmaktadır. Esere Cemîl Gâzî, Abdullah Ulvân ve Vehbî el-Ğâvcî birer takriz yazmışlardır.

51 Şevkî Dayf, *el-Vecîz fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire, Dâru'l-Me'ârif, 1995, s. 1.

52 Yemânî vd., *Tefsîrun min Nesemâti'l-Kur'ân Kelimât ve Beyân li Ğassân Hamdûn Ta-ba'âtuh-Masâdiruh-Melâmiuh-Tasnîfuh*, Mersadu't-Tefsîr li'd-Dirâsâtu'l-Kur'âniyye, t.y., s. 3.

53 Gassân Hamdûn, *Tefsîrun min Nesemâti'l-Kur'ân Kelimât ve Beyân*, Kahire, Dâru's-Selâm, 1986; Müellifin Mukaddimesi (sayfa numarasız).

3. el-Müntehab fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm

Mısır'da yayımlanan muhtasar tefsirlerden biri de geçtiğimiz asrın ikinci yarısında telif edilen *el-Müntehab fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli eserdir. Eserin ilk baskısı 1960 yılında yapılmış, basıldığı tarihten bu zamana kadar oldukça revaç bulmuş ve otuza yakın baskısı gerçekleştirilmiştir.

3.1. el-Müntehab'ın Yazılış Serüveni

Eser, Mısır'da el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye'nin⁵⁴ teşkil ettiği "Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne" diye adlandırılan bir heyet tarafından kaleme alınmış, ancak heyetin kimlerden oluştuğu açıklanmamıştır. Heyet, eserin telif edilme gerekçesi ile ilgili olarak mukaddime şunları ifade etmiştir:

"Tecdid ve ibtikâr (yenilik ve yeni buluşlar) olmadan öncekilerin söyledikleriyle meşguliyet donukluk ve geri kalmışlık anlamına gelmektedir. Buna karşın hareket ve davranışa güç yetirmek, zayıfı sağlamdan ayırmak, varlığını sürdürmek için çekişmek ve buna uygun olanın varlığını sürdürmesi hayatın alâmeti, varlığın mantalitesi ve Allah Teâlâ'nın mahlûkatı hakkındaki kanunudur. Kur'ân-ı Kerîm sahili olmayan bir deniz mesabesinde, hakkında araştırma ve düşünmenin bitmeyeceği ve usanılmayacağı bir niteliktedir. İşte bu durum tefsire ve müfessirlere alan açmaktadır. Bu hâl bu tefsirin telif edilmesi için el-Meclisü'l-A'lâ'yı, en büyük âlim, araştırmacı ve düşünürlerden müteşekkil ilmî heyetleri kurmaya sevk etmiştir."⁵⁵

Daha sonra bir araya getirilen bu âlimlere proje açıklanmış, telifi yapılan kısımlar da üslup birliğinin sağlanması için düzenleme komisyonu tarafından gözden geçirilmiştir.⁵⁶ Yine mukaddimedeki anlaşıldığına göre buradaki temel sâikin, Hz. Peygamber'in (s.a.v) risâletinin, dilleri ve renkleri farklı farklı olmasına rağmen bütün insanlara hitâp etmesi için Arap olmayanlara Kur'ân'ın manalarını tercüme etme görevinin Arapça konuşanların omuzlarındaki

54 Mısır Vakıflar Bakanlığı'na bağlı bir müesseselerden biri olan el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye (İslamî İşler Yüksek Komisyonu), 1960 yılında kurulmuştur. İslam'ı, sahih esaslarını, mutedil kültürünü Mısır'daki, Arap ve İslâm âlemindeki Müslümanlara ve İslâm kültürüne ilgi duyan herkese sunmayı hedeflemektedir. Bkz. el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye, "et-Tairîf bi'l-Meclisi'l-A'lâ li'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye"; <http://islamic-council.net/?p=844> (Erişim Tarihi: 03.05.2025).

55 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *el-Müntehab fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye, Doha, Dâru's-Sekâfe, t.y., s. 3.

56 Menî' Abdulhalîm Mahmûd, a.g.e., s. 385.

sorumluluk duygusunun olduğu karşımıza çıkmaktadır.⁵⁷ Müellifler, Muhammedî Risâlet'in, Arap olmayanlara ancak aslın yerini tutacak bir tercüme yoluyla aktarılabilceğini, ilmî emanet gözetilerek tercümesi yapılan asıl metnin ve hedef dildeki çevirisinin idrak edilmesine üzerine kurulu, doğru ve dakik bir tercüme sayesinde hurâfe ve batıl şeylerle dolu yanlış tercümelemlerin birçoğu önüne set çekilebileceğini ifade etmişlerdir.⁵⁸ Dolayısıyla pratikte sağlayacağı faydaya yönelik olarak tefsirin telif edilmesinin temelinde hatalı çevirilerin önüne geçme düşüncesinin yattığını söylemek mümkündür. Eserin telif edilme fikrinin ise *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* isimli kitabın yazarı Mısırlı âlim Muhammed Hüseyin ez-Zehabi'ye (ö. 1397/1977) ait olduğu ifade edilmektedir.⁵⁹ Esasında diğer dillere münasip bir üslupla çevrilmek için hazırlanan eser birçok çevreden büyük bir rağbet görerek en çok revaç bulan tefsirler arasında yer almıştır.⁶⁰ Eserin İngilizce başta olmak üzere birçok dile çevirisi yapılmıştır.

3.2. el-Müntehab Tefsirinin Genel Özellikleri

el-Müntehab tefsirinde âyetlerin tefsirlerinden önce her sûre başlangıcında ilgili sûrenin Mekki veya Medeni olduğuna, âyet sayısına ve genel muhtevasına dair birkaç paragraftan oluşan bir bölüm bulunmaktadır. Akabinde âyetler her sayfada ortalama 6-7 satır halinde Mushaf'taki gibi Resm-i Osmânî ile aktarılmış, âyetlerin alt kısmında ise âyetlerin açık ve sade hâli âyet numaralarına göre zikredilmiştir. Şayet benzer âyetlerin ortak açıklamaları var ise bunun için geriye atıfta bulunulmuştur.⁶¹ Bu bölüm esasen âyetlerin daha rahat anlaşılabilmesi için genellikle kurallı cümleler kurularak ve bu cümleler içinde, âyetlerdeki "garîb" kabilinden kelimelerin daha açık mürâdifleri veya kastedilen manaya uygun daha açık ifadeler kullanılarak izahlar getirilmiştir. Bu kısımlarda âyetlerle kastedilen manaya yer verilmekle yetinilmiş, başka detaylara pek girilmemiştir. Şayet zikredilmesi uygun görülen bir tafsilat varsa o takdirde bu kısmın da altında bir çizgiyle ayırdıkları dipnot bölmesinde bu ayrıntılar zikredilmiştir.

Eserin, kolay, basit ve çağdaş bir üslupla, ibaresi açık bir şekilde, manayı bozmayacak ve okuyucuyu usandırmayacak derecede kısa bir ibare ile hazırlanması hedeflenmiştir.⁶² Eserde bazı kelimelerin sözlük manaları ve

57 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, a.g.e., s. j.

58 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, a.g.e., s. ç.

59 Muhammed b. Râşid, a.g.e., s. 851.

60 Menî' Abdulhâlim Mahmûd, a.g.e., s. 386.

61 Bkz. Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, a.g.e., s. 612, 631, 645.

62 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, a.g.e., s. j.

detayları zikredilmiştir.⁶³ Mukaddimesinde genel olarak Kur'ân ve tefsir tarihinin bazı temel konularına yer verilmiştir. Öncelikle Kur'ân'ın tanımı zikredilmiş,⁶⁴ sonra Kur'ân'ın nüzûlüne bazı kısa ifadelerle işaret edilmiştir. Yine Kur'ân'ın muhteva zenginliğine de vurguda bulunulmuş,⁶⁵ tefsir ilminin neş'etine, tefsir ekollerine ve çeşitlerine değinilmiştir.⁶⁶

Eserde bazı âyetlerin anlaşılması hususunda sebab-i nüzûllerin veya tarihsel arka planlarının da anlatıldığını görmek mümkündür. Ancak çoğu kez bunlar için kaynak zikredilmez.⁶⁷ Yine bazı tarihî şahsiyetler hakkında gayet kısa bilgiler verildiği de olmuştur.⁶⁸ Aynı şekilde Kur'ân'da atıfta bulunan hadiseler de bazen kısa izahlarla açıklanmıştır.⁶⁹ Eserde kimi zaman da Kur'ân-ı Kerim'de geçen bazı yer isimlerine izah getirilmiştir.⁷⁰ Öte yandan eserde bazen yanlış anlaşılabilir veya bazı gerçeklere aykırı iddialara da cevaplar bulunmaktadır. Misal olarak Meryem sûresinde yer alan “Ey Harun’un kız kardeşi! Baban kötü biri, annen de günahkâr bir kadın değildi.”⁷¹ meâlindeki âyetle ilgili olarak İngiliz Maarif Dairesi'nin (Dâiratu'l-Me'ârifi'l-İncilîziyye), Hz. Musâ'nın (a.s.) kardeşi Hârûn (a.s) ile Meryem (a.s.) arasında yüzlerce yıl olmasına rağmen “Hârûn’un kız kardeşi” ifadesi kullanıldığını söylediklerini ve Kur'ân'ın tarihi bir hataya düştüğünü iddia ettiklerini söylemişlerdir. Akabinde onlara cevap olarak bu iddia sahiplerinin uhuvvet kavramının Arapça'da birbirlerine benzerlik taşıyan kişiler hakkında da kullanıldığını ve mananın “Ey salâh ve takvada Hârûn'a benzeyen!” şeklinde olduğunu bilmediklerini belirtmişlerdir.⁷² Tefsirde bazen bazı şer'î hükümlerin sosyolojik boyutlarına da yer verilmiştir.⁷³

3.3. el-Müntehab'ın Kaynakları

Herhangi ilmî bir çalışmanın muteber kaynaklardan müstağni bir şekilde hazırlanması makul değildir. *el-Müntehab* gibi önemli ilmî bir komisyonun kaleminden çıkan bir tefsirin de birçok kaynaktan istifade edilerek hazırlanmış olması tabii bir durumdur. Ancak muhtemelen eserin yapısal özelliği nedeniyle

63 Bkz.: Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. 801, 841, 842.

64 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. ٣.

65 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. ٣.

66 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. ٣.

67 Örnek olarak bkz.: Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. 20, 31, 603.

68 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. 636.

69 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. 637.

70 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. 692.

71 Meryem 19/28.

72 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. 446.

73 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. 502.

bir başka ifade ile muhtasar olması hasebiyle olsa gerek istifade edilen kaynaklar pek zikredilmiştir. Zira çalışmada genel olarak izlenen yöntem âyetlerin temel manalarının anlaşılır bir üslupla zikredilmesi, yer yer kısa izahlarda bulunulması şeklindedir. Dolayısıyla hacim yönünden böyle muhtasar bir eserde aktarılan açıklama ve görüşlere dayanıklık eden şahıs ve eserlerin zikredilerek çalışmanın hacminin genişletilmemesine çalışılmış olması da tabii bir durum olarak karşılanabilir. Bununla birlikte çok nadiren de olsa zaman zaman istifade edilen kaynaklar ve görüşü aktarılan âlimlerin isimlerine yer verilmiştir. Burada tespit edilebildiği kadarıyla bu isimlerden bazıları şunlardır: Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855),⁷⁴ el-Mes'ûdî'nin (ö. 345/956),⁷⁵ İbn Sîde (ö. 458/1066),⁷⁶ Fahrüddîn er-Râzî,⁷⁷ Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415)⁷⁸ ve Abdulvehhâb en-Neccâr (ö. 1360/1941).⁷⁹ Yine eserin birçok yerinde bilimsel bilgiler de zikredilmiş; ancak çoğu zaman bunların kaynaklarına yer verilmemiştir. Eserde yer alan rivayetlere bakıldığında geniş çaplı olmasa da tefsirde âyetlerle ilişkisi olan birçok rivayet zikredilmiş, rivayetlerden istifade hususu ihmal edilmemiştir. Ancak bu rivayetlerin de kaynakları genellikle zikredilmemiştir. Diğer kaynaklar hususunda bir dereceye kadar tolere edilebilecek bu durumun, rivâyetler hususunda da görülmesinin, tefsirin rivâyet kaynakları açısından eleştiriye maruz kalabileceği hususunda kapı araladığını söylemek mümkündür.

3.4. el-Müntehab'ın Rivâyet ve Dirâyet Yönü

el-Müntehab tefsirini rivâyet ve dirâyet açısından bir yere konumlandırmak gerekirse onun dirâyet tefsiri kategorisi içerisinde yer aldığı ifade edilebilir. Eserin bu yönünü salt aklî çıkarımlar değil; özellikle tefsir ilminin temel referanslarından gayet dikkatlice istifade edilerek mana tercihinde bulunulması öne çıkarmaktadır. Nitekim eserin muhtasar bir tefsir olmasına, kısa açıklamalarla yetinilmesine ve âyetlerin zikredilen manaları hakkında detaylı bilgiler aktarılmamasına rağmen bu izahlarda kullanılan kelime ve ifadelerin tercihi, arka planda gramer ve usûl prensiplerine riâyet edildiğini, âyet tefsirlerinin bu çerçeve içerisinde yapıldığını göstermektedir. Zira aşağıdaki iki örnek bizlere kelimelerin ve ifadelerin tercihinde bu tarz gramatik ve metodolojik bir arka planla ilintili olarak tefsirin kaleme alındığına işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir. Tefsirin genelinde bu ilmî arka planı hissetmek mümkündür.

74 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. 66.

75 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. 216.

76 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. 841.

77 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. 62.

78 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. 199.

79 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. 17.

Tefsirin bu dakik özelliğine örnek olması maksadıyla iki örnek ile iktifâ edilecektir. Mesela Fâtiha sûresinin başında bulunan الحمد لله “el-hamdü lillah” ifadesi “Güzel senâ, övgü, her halükârda bütün çeşitleriyle yalnızca Allah’a mahsustur.” şeklinde izah edilmiştir. Öncelikle burada “hamd” kelimesi diğer birçok tefsirde olduğu gibi “es-senâ’u’l-cemîl” (güzel sena, övgü) olarak tefsir edilirken, “bütün çeşitleri ile” ve “Yalnızca Allah’a mahsustur.”⁸⁰ ifadeleriyle “el-hamdü lillah” kelimesindeki “el” yani lâm-ı tarifi Mûtezile müfessirlerinin aksine birçok Sünnî tefsirde olduğu gibi “istiğrâk” ifade ettiği görüşünün gözetilerek açıklamanın yapıldığı söylenebilir.

Bir başka örnek ise Bakara sûresinin ilk âyetindeki ذلك الكتاب “zâlike’l-kitâb” ifadesinde yer alan “el-kitâb” kelimesidir. Kelime, “el-kitâbu’l-kâmil” “kâmil, tam, eksiksiz kitap” şeklinde tefsir edilmiştir. Bu da müelliflerin lâm-ı ta’rîfin ihtiva ettiği manalardan biri olan “kemâl” manasını, bir başka ifade ile iliştiği kelimeye başka müfessirler gibi “tam anlamıyla, en kâmil” gibi mana kattığını⁸¹ gözeterek tefsir ettikleri anlaşılmaktadır. Bu tercihe göre mana: “İşte tam anlamıyla kâmil kitap budur” şeklinde olmaktadır.⁸²

el-Müntehab tefsirinin dirâyet tefsirleri içerisinde konumlandırılması onun rivâyetten müstağni olduğu anlamına gelmemektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere eserde âyetlerle ilişkisi olan birçok rivâyete yer verilmiştir. Dolayısıyla *el-Müntehab* tefsirinde dirâyet yönü ön planda olsa dahi genel olarak tefsir ilminin tüm referanslarından yararlanıldığı görülebilir.

3.5. el-Müntehab’ın Kelâmî Yönü

Eserin kelâmî yönden yaklaşımını keşfetmeye çalışmadan önce eseri Mısır’ın resmi kurumu olan el-Meclisü’l-A’lâ’nın ve telif edilme amacının İslâm dininin tebliğinin yanında Kur’ân-ı Kerîm çevirilerinde yaşanabilecek yanlış anlamaların önüne geçmek olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır. Dolayısıyla çalışmanın Mısır’da egemen olan, halk ve yönetim nezdinde muteber Sünnî paradigmadan çok ayrılmayacağı öngörülebilir bir durumdur. Nitekim tefsir çalışmasının kelâmî veçhesini belirleyecek bazı kilit âyetlerdeki yaklaşımına ışık tutulduğunda genel bir kanaat oluşacaktır.

el-Müntehab tefsirinde genel olarak müteşâbih kabilinden değerlendirilebilecek âyetlerin te’vili yoluna gidildiği görülür. Mesela Fetih sûresindeki “Allah’ın

80 Lecnetü’l-Kur’ân ve’s-Sünne, a.g.e., s. 1.

81 Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’l-Tenvîr*; I, Tûnus, ed-Dâru’t-Tûnusiyye li’n-Neşr, 1984, s. 221.

82 Lecnetü’l-Kur’ân ve’s-Sünne, a.g.e., s. 3.

eli onların eli üzerindedir.”⁸³ mealindeki âyette geçen “Allah’ın eli” ifadesi “Allah’ın kuvveti” olarak yorumlanmış ve “Allah’ın seninle olan kuvveti onların kuvvetlerinin üzerindedir.” şeklinde bir açıklama zikretmişlerdir.⁸⁴

Benzer bir diğer örnek ise Bakara sûresindeki istivâ âyetidir. “O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı, sonra da göğe istivâ etti ve onları yedi gök halinde düzenledi.”⁸⁵ mealindeki âyette geçen “istivâ etti” استوى kelimesi توجهت إرادته “irâdesi yöneldi” şeklinde tefsir edilerek söz konusu kelimenin teşbîh ve tecsîm yansıtabilecek lügat anlamı yerine te’vîle gidilerek “Sonra Allah Teâlâ’nın iradesi yeri ve ondaki faydaları da yaratmasıyla birlikte göğe yöneldi ve ondan muntazam bir şekilde yedi gök var etti.” şeklinde açıklama yapılmıştır.⁸⁶ Komisyon aynı kelimenin geçtiği diğer âyetleri de benzer açıklamalarla tefsir etmiştir. Nitekim A’râf sûresinde geçen “Rabbimiz Allah gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra da arşa istiva etti”⁸⁷ mealindeki âyette yer alan “altı gün” ifadesini “dünya günlerinden altı güne benzeyen altı hâl” şeklinde tefsir etmiş, “istevâ” kelimesini ise istilâ (ele geçirmek, egemen olmak) kelimesiyle açıklayarak استولى على السلطان الكامل “O, sonra kâmil gücü, hükümranlığı ele geçirdi, hâkim oldu” şeklinde izahta bulunmuşlardır.⁸⁸ Yine başka bir âyette⁸⁹ geçen aynı kelime هيمن بعظيم سلطانه “azametli gücünü yaydı” şeklinde öncekilere paralel bir şekilde tefsir edilmiştir.⁹⁰

Eserde Sünnî çizginin belirgin olduğunu hissettiren örneklerden biri de Fatiha sûresindeki “el-Hamdü” kelimesinin بكل أنواعه “bütün çeşitleriyle” ifadesi kullanılarak lâm harfinin istiğrak için olduğu prensibi gölgesinde bir yaklaşım sergilemiş olmalarıdır.⁹¹ Oysaki bu konuda Mütezile farklı bir tavır sergilemiş; lâm harfinin istiğrak için olduğuna karşı çıkarak ta’rifü’l-cins için olduğunu söylemişlerdir. Nitekim bu tavrı Zemaşerî’de (ö.538/1144) görmek mümkündür.⁹² Gramerdeki bu ince ayırım esasen itikatta makasın büyük bir şekilde açılmasına neden olduğu ifade edilebilir.

83 el-Feth 48/10.

84 Lecnetü’l-Kur’ân ve’s-Sünne, a.g.e., s. 758.

85 el-Bakara 2/29.

86 Lecnetü’l-Kur’ân ve’s-Sünne, a.g.e., s. 9.

87 el-A’râf 7/54.

88 Lecnetü’l-Kur’ân ve’s-Sünne, a.g.e., s. 213.

89 Yûnus 10/3.

90 Lecnetü’l-Kur’ân ve’s-Sünne, a.g.e., s. 285.

91 Lecnetü’l-Kur’ân ve’s-Sünne, a.g.e., s. 1.

92 Cârullah Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf* ‘an Ğavâmıdî’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl, I, Riyâd, Mektebetü’l-‘Ubeykân, 1998, s. 112.

Eserde kelâmcılar arasında tartışma konusu olan ru'yetullah meselesinde de ehl-i sünnet çizgisinde bir yaklaşım sergilenmiştir. “O günde yüzler vardır, Rablerine nâzırdırlar.”⁹³ âyetini, o günde bazı güzel yüzlerin (kimselerin), Rablerine herhangi bir sıfat, yön ve mesafeyle sınırlandırılmaksızın bakacakları şeklinde yorumlanmıştır.⁹⁴

Peygamberlerin ismet sıfatı bağlamında Hz. Âdem'in (a.s.) cennetteki yasak ağaca yaklaşması ile ilgili olarak Tâhâ sûresinde geçen “Ve Âdem Rabbine isyan etti.”⁹⁵ şeklinde harfî çevirisi yapılabilecek âyetle ilgili olarak ise âyette geçen “isyan” kelimesini “muhalefet etti” şeklinde açıklamışlar, bunun da kendisine peygamberlik verilmesinden önce olduğunu söylemişlerdir.⁹⁶

3.6. el-Müntehab'ın Fıkhî Yönü

el-Müntehab tefsiri ahkâm âyetleriyle ilgili olarak yer yer açıklamalarda bulunmaktadır. Bu izahlarda sadece belirli bir mezhep yerine cumhur olarak niteledikleri çoğunluğu oluşturan mezheplerin görüşlerini esas aldıkları söylenebilir. Nitekim Bakara sûresindeki kurû'/kar' kelimesini açıklarken Şâfîilerin görüşü olan “tuhr” (temizlik) değil de diğer mezheplerin görüşü olan “hayız”la tefsir etmişler, bunu da dipnotta açıklamışlardır.⁹⁷

Arıca bazen âyetlerde geçen fikhî hükümlerin gerekçe ve hikmetlerine yönelik de açıklamalarda bulunmuşlardır. Tefsirin bu özelliğini birçok yerde görmek mümkündür. Mesela “kur” kelimesiyle ilgili âyetin açıklamasında iddetin meşru kılınmasının gerekçelerine dair çeşitli açıklamalar zikretmişlerdir.⁹⁸ Yine orucun tıbbi faydaları,⁹⁹ İslamî temizliğin (abdest ve gusül) hikmeti ve anlamı,¹⁰⁰ domuz etinin haram kılınışının illeti¹⁰¹ gibi birçok hükmün arka planındaki fâide ve hikmetleri açıklamışlardır. Eserde fikhî hükümlerle ilgili açıklama yapılırken hükümler çoğu zaman ihtilaflara girilmeksizin genel olarak aktarılır ve neredeyse fikhî açıklamaların çoğunda kaynak ismi zikredilmez; genel ifadeler kullanmakla yetinilir.¹⁰² *el-Müntehab* tefsirinin fıkıh bağlamındaki özelliklerinden biri de

93 El-Kıyâme 75/23.

94 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. 869.

95 Tâhâ 20/121.

96 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. 469.

97 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. 52.

98 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. 52.

99 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. 41.

100 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. 146.

101 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. 199.

102 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *a.g.e.*, s. 517.

eserde birçok ahkâm âyetinin modern hukukla olan ilişkisine de atıfta bulunularak açıklanmış olmasıdır.¹⁰³

3.7. el-Müntehab ve Bilimsel Tefsir

el-Müntehab tefsirinde belki de kendisini en çok hissettiren yön bilimsel tefsir eğilimidir. Tefsirin bu özelliğinin diğer özelliklerine galebe çaldığını rahatlıkla görmek mümkündür. Çalışmada birçok kevnî âyete dair yorum ve bilgi, modern bilim ışığında okuyucuya sunulmuş, kimi zaman modern bilimin ilgili meseleye dair ulaştığı neticeye Kur'ân'da asırlar öncesinde işaret edildiği vurgulanarak Kur'ân'ın i'câz yönü ön plana çıkarılmaya çalışılmış, kimi zaman da ilgili âyete dair bazı bilimsel bilgiler okuyucuyu tefekküre sevk etmek maksadıyla arz edilmiştir.

Tefsirin i'câzu'l-Kur'ân'ı öne çıkaran bu yönünü, el-Meclisü'l-A'lâ genel sekreteri Cemâluddîn Muhammed Mahmûd yedinci baskı için kaleme almış olduğu mukaddimedede de vurgulamış; çalışmanın, Kur'ân'ın manalarını okuyucuya ve öğrenciyeye sunduğunu ve bütün veçhelerden onun i'câzını açıkladığını ifade etmiştir. Dolayısıyla eserin mukaddimesinden onun, i'câz vecihlerinin, modern bilim ve Kur'ân arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması üzerinde önemle durduğu söylenebilir.¹⁰⁴ Mukaddimedede vurgusu yapılan bu durum tefsirde somut olarak rahatlıkla görülebilir. Burada şu hususu da hatırlatıp eserdeki bilimsel tefsir örneklerine geçmek yerinde olacaktır: tefsirde, sadece ilmî i'câz olarak ifade edilen bilimsel i'câz değil bazen de Kur'ân'ın üslûbundaki beyânî i'câza vurguda bulunularak bazı âyetler tefsir edilmiştir.¹⁰⁵

el-Müntehab tefsiri birçok bilimsel tefsir örneğini barındırmaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere bu bilimsel yorumlardan kimisi Kur'ân'ın i'câzına yönelik iken kimisi de i'câzdan daha çok âyetin ilgili olduğu bilimsel olgunun zikredilip okuyucunun tefekkür ve tedebbüre sevk edilmesine yönelik açıklamalardır. Bu çalışmada *el-Müntehab* tefsirindeki bilimsel tefsir örneklerinden birkaç tanesinin zikredilmesiyle yetinilecektir. Zira tefsirde bu konudaki örneklerin sayısı oldukça fazla olduğundan bunların hepsinin zikredilmesi çalışmanın hacmini aşmaktadır.

el-Müntehab tefsirindeki bilimsel tefsir örneklerinden biri, Musâ (a.s) ve kavmine indirilen nimetlerin zikredilmesi sadedindeki “O, size kudret helvası

103 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, a.g.e., s. 30, 68, 138, 494, 517.

104 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, a.g.e., s. Mukaddime, 1-2.

105 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, a.g.e., s. 3.

ve bildircin eti indirdi"¹⁰⁶ meâlindeki âyete ilişkindir. Tefsirde ilgili âyeti modern bilimin bulgularını refere ederek yorumlamış ve şunları söylemişlerdir:

“Allah Teâlâ'nın ‘O size kudret helvası ve bildircin eti indirdi’ âyetinde bilimin son zamanlarda keşfettiği bir gerçeğin beyanı bulunmaktadır. O da hayvan ve kuş etleri gibi hayvansal protein maddelerinin -ki bildircin eti de bunlardandır- canlılık sağlaması ve bedenin faydalanması bakımından insanın beslenmesi için bitkisel ve bakliyattan elde edilen proteinlerden daha üstün olduğudur. Aynı şekilde kudret helvası da asıl maddesinin şeker içerikli olmasından dolayı insan cisminin canlılık ve hareketini sağlayan en önemli kuvvet kaynaklarından biridir.”¹⁰⁷

Eserdeki bilimsel tefsir yaklaşımına bir başka örnek ise Zâriyât sûresindeki bir âyette yer almaktadır. Sûrede “Göğü biz kuvvetle bina ettik ve biz daha fazlasını yapmaya güç yetiricileriz.”¹⁰⁸ meâlindeki âyetteki إنا لموسعون (Elbette biz genişleticiyiz) ifadesinin kâinatın ilk yaratılıştan bu şaşırtıcı genişlikte yaratıldığına işaret ettiği gibi aynı zamanda genişletmenin de zamanlar boyunca devam ettiğini söylemişlerdir. Bunu da modern bilimin ispat ettiğini ve bu (geçen) asrın başlarında bunun bilimsel gerçek halini alan “genişleme teorisi” (Nazariyyetü't-Temeddüd) olarak bilindiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca yaşadığımız galaksi dışındaki bulutsuların bizden farklı farklı hızlarda uzaklaştığı, hatta tek bir galaksi içindeki gök cisimlerinin dahi birbirinden uzaklaştığını dile getirmişlerdir.¹⁰⁹

el-Müntehab tefsirinde yer alan bilimsel yaklaşım örneklerinden bir başkası da Muhammed sûresindeki “Muttakilerin vaad olundukları cennetin durumu şöyledir: orada (vasıfları) asla değişmeyen sudan nehirler vardır.”¹¹⁰ meâlindeki âyet hakkında yaptıkları açıklamadır. Tefsirde âyetin, özelliği değişen durgun suyun zararlı su olduğuna dikkat çekmekte olduğunu, âyet-i kerîmenin henüz mikroskop bulunmadan asırlar önce özelliği değişen durgun suyun, insanlara ve hayvanlara çeşitli hastalıklar bulaştıran zararlı milyonlarca bakteri ve asalağa yataklık ettiğine işaret bulunduğunu söylemişlerdir.¹¹¹

Zikredilen bu örneklerden hareketle eserin bilimsel tefsir ekolünü kabul eden hatta önemseyen bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür.

106 el-Bakara 2/57.

107 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, a.g.e., s. 14.

108 ez-Zâriyât 51/47.

109 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, a.g.e., s. 774.

110 Muhammed 47/15.

111 Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, a.g.e., s. 752.

Sonuç

Tefsir tarihi ve literatürü gözden geçirildiğinde tasnif türlerinin çeşitlilik arz ettiği görülür. Bu çeşitlilik hem biçimsel olarak hem de içerik açısından kendisini göstermektedir. Tarih boyunca rağbet gören mutavvel tefsirler, özellikle XX. yüzyılda yaşam koşullarının değişmesi, insanların meşguliyetlerinin artması, uzun soluklu çalışmaların takibi için ayrıca bir zaman ve donanımın gerekli olduğu düşüncesiyle istifade edilme hususunda geri planda kalmaya, Kur'an'dan istifadenin umumi olması gayesiyle muhtasar tefsirlerin revaç bulmaya başladığını söylemek mümkündür. Bu süreç içerisinde diğer ülkelerde olduğu gibi Mısır'da da birçok muhtasar tefsir kaleme alınmıştır. Mısır'da yayımlanan muhtasar tefsirlerden biri de *el-Müntehab fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli çalışmadır. *el-Müntehab* tefsiri özellikle üç hususa önem vermektedir. Bu üç husus onun telif maksadını da yansıtmaktadır. Birincisi: Hz. Peygamber'in mesajının her yere yayılması. İkincisi: Kur'an-ı Kerîm'in diğer dillere çevirisi hususunda hataya düşülmesinin önüne geçilmesi. Bunun için kolay ve anlaşılır bir üslupla telif edilmiştir. Üçüncüsü ise Kur'an'ın i'câz yönünün ön plana çıkarılması. Özellikle bu üçüncü husus tefsirde çok bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Nitekim eserde bilimsel tefsir örneklerine oldukça fazla yer ayrılmıştır. Bütün bunlardan hareketle *el-Müntehab* tefsirinin sade ve kolay bir üslupla yazılmış olmasına rağmen arka planda lügavî ve usûlî prensiplerin gözetildiği, ayrıca bilimsel tefsir örneklerinin oldukça fazla olmasından dolayı bilimsel tefsir literatüründe kendine özgü bir yerinin olacağı kanaati hasıl olmuştur. Eserin, bu açıdan da ayrıca incelemeye tabi tutulabilecek nitelikte olduğunu ifade etmek eserin hakkını teslim açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça

Batur, İslam, “Şevki Dayf ve Arap Dilindeki Yeri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2017.

Bereke, Muhammed b. Râşid b. Muhammed, *et-Tefâsîru'l-Muhtasara İtticâhâtuhâ ve Menâhicuhâ*, Riyâd, Câmi'atü'l-Melik Su'ûd, 1436.

Ebu'l-Huseyn, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekâyisi'l-luğa*, Dâru'l-Fikr. y.y., 1979.

el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye, “et-Tairîf bi'l-Meclisi'l-A'lâ li'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye”; <http://islamic-council.net/?p=844> (Erişim Tarihi: 03.05.2025).

Ezherî, Üsâme, *Cemheratü a'lâmi'l-Ezheri's-şerîf fi'l-karni'r-râbi'a 'aşer ve'l-hâmise 'aşer el-hicriyyeyn*, İskenderiye, Mektebetü'l-İskenderiyye, 2019.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Cidde, Dâru'l-Minhâc, 2011.

Hamdûn, Gassân, *Tefsîrun min Nesemâti'l-Kur'ân Kelimât ve Beyân*, Kahire, Dâru's-Selâm, 1986.

https://www.arabicacademy.gov.eg/ar/members/شوقي_ضيف/عضو (Erişim Tarihi: 19.03.2025).

İbn 'Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tûnus, ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984.

İmâra, Muhammed, *el-A'mâlü'l-Kâmile li'l-İmâmi's-Şeyh Muhammed Abduh*, Beyrut, Dâru's-Şurûk, 1993.

Îsâ, Abdulcelîl, *Teysîru'l-Kur'âni'l-Kerîm li'l-Kırâ'e ve'l-Fehmi'l-Mustakîm*, Kahire, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 2008.

Lecnetü'l-Kur'ân ve's-Sünne, *el-Müntehab fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Doha, el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, Dâru's-Sekâfe, t.y.

Mahlûf, Haseneyn Muhammed, *Kelimâtu'l-Kur'ân*, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1997.

_____, *Safvetü'l-Beyân li Me'âni'l-Kur'ân*, Birleşik Arap Emirlikleri, Lecnetü'l-İhtifâlât bi Makdemi'l-Karnî'l-Hâmis 'Aşera el-Hicrî, 1981.

Mahlûf, Mâcide, "Mahlûf, Haseneyn Muhammed", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahluf-haseneyn-muhammed> (Erişim Tarihi: 14.03.2025).

Mahmûd, Menî' Abdulhalîm, *Menâhicü'l-Müfessirîn*, Kahire-Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri-Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 2000.

Makdisî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Kudâme, *el-Muğni*, Riyâd, Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1997.

Ma'lemetü'l-Menâhici'l-Ezheriyye, Sakîfetü's-Safâ el-İlmiyye, Kahire, Malezya-Meşyehatü'l-Ezheri's-Şerîf, 2023.

Muhammed Murtezâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Kuveyt, el-Meclisü'l-Vatanî, 2001.

Nebhân, Kemâl, 'Arafât, *'Abkariyyetü't-Te'lifi'l-'Arabî 'Alâkâtu'n-Nusûs ve'l-İttisâlu'l-İlmî*, Kuveyt, Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şu'ûnu'l-İslâmiyye, 2015.

Soysaldı, Mehmet, "Muhammed Ferid Vecdi, Tefsiri ve Tefsirdeki Metodu", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 4, 1999.

Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî, *el-Muvâfakât*, el-Huber, Dâru İbn ‘Affân, 1997.

Şensoy, Sedat, “Şevkî Dayf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Sevki-Dayf> (Erişim Tarihi: 19.03.2025).

Vecdî, Muhammed Ferîd, *el-Mushafu'l-Müfesser*, y.y., Matba‘atu'l-‘Ulûm, 1948.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Ferîd Vecdî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Ferid-Vecdî> (Erişim Tarihi: 14.03.2025).

Yemânî Halîl Mahmûd vd., *Tefsîrun min Nesemâti'l-Kur‘ân Kelimât ve Beyân li Ğassân Hamdûn Tabâ‘âtuḥ-Masâdiruh-Melâmihuh-Tasnîfuh*, y.y., Mersadu’t-Tefsîr li’d-Dirâsâtü’l-Kur‘âniyye, t.y.

_____, *el-Mushafu'l-Müyesser li Abdilcelîl Îsâ Tabâ‘âtuḥ-Masâdiruh-Melâmihuh-Tasnîfuh*, y.y., Mersadu’t-Tefsîr li’d-Dirâsâtü’l-Kur‘âniyye, t.y.

_____, *et-Tefsîrü’l-Vâdih li’d-Doktor Muhammed Mahmûd Hicâzî Tabâ‘âtuḥ-Masâdiruh-Melâmihuh-Tasnîfuh-ed-Dirâsât Havleh*, y.y., Mersadu’t-Tefsîr li’d-Dirâsâtü’l-Kur‘âniyye, t.y.

_____, *Teysîru’l-Kur‘âni’l-Kerîm li’l-Kırâ‘e ve’l-Fehmi’l-Mustakîm li Abdilcelîl Îsâ Tabâ‘âtuḥ-Masâdiruh-Melâmihuh-Tasnîfuh-ed-Dirâsât Havleh*, y.y., Mersadu’t-Tefsîr li’d-Dirâsâtü’l-Kur‘âniyye, 2024.

Yurdakul, Mahmut, “Hasaneyn Mahlûf’un Tefsîr Yöntemi (Safvetü’l-Beyân Örneği)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2021.

Yûsuf, Muhammed Hayr Ramazân, *Tetimmetü’l-a‘lâm li’z-Ziriklî*, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2002.

Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, Kahire, Mektebetü Vehbe, t.y.

Zekî, Abdurrahman, *el-Ezher ve mâ havlehû mine’l-âsâr*, Mısır, el-Hey’etü’l-Misriyyetü’l-‘Âmme li’t-Te’lîfi ve’n-Neşr, 1970.

Zemahşerî, Cârullah Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf ‘an Ğavâmidü’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl*, Riyâd, Mektebetü’l-‘Ubeykân, 1998.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmanın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

